

Paula Petričević
**JEDAN BOG – JEDAN ROD:
ODNOS MONOTEISTIČKIH
VJERSKIH ZAJEDNICA PREMA
ŽENSKIM LJUDSKIM PRAVIMA**

U ovom tekstu neće biti riječi o vjeri kao o ličnom doživljaju, potrebi, stavu i opredjeljenju, već o njenom institucionalnom vidu – crkvi/vjerskoj zajednici, čije se polje djelovanja ni u kom slučaju ne ograničava na sferu religioznosti, već obuhvata, ili nastoji da obuhvati, i sve ostale aspekte našeg svakodnevnog života, bilo da oni pripadaju privatnoj (odnosi među polovima, seksualna i reproduktivna prava), bilo javnoj sferi (politika, mediji).

Kada govorimo o istorijskom presjeku u kontekstu ženskih ljudskih prava, ogroman progres koji je ostvaren nakon Drugog svjetskog rata (pravo glasa, pravo na abortus, institucija građanskog braka,¹ imovinsko i nasljedno pravo, itd.), dakle upravo u vrijeme u kojem je djelovanje crkve na politički život u zemljama Istočne

1. U Srbiji je, recimo, do 1944. godine jedini važeći brak bio crkveni, kao što je u Izraelu i danas jedini važeći brak onaj kojeg zaključio rabin.

Evrope bilo potpuno marginalizovano, doista je neosporan. Međutim, kad god je bila u prilici da igra bilo kakvu ozbiljniju ulogu, crkva je uvijek bila, i to valja naglasiti, izrazito *retrogradna i restriktivna po pitanju ženskih ljudskih prava*. U našem kontekstu, to će na prvom mjestu biti seksualna i reproduktivna prava, jer je kontrola nad ženskim tijelom i seksualnošću jedna od najsnažnijih poluga patrijarhata i jedno od najmoćnijih sredstava njegovog održanja i osnaženja. Nema te institucije koja u većoj mjeri polaže pravo na žensko tijelo i daje legitimitet njegovoj instrumentalizaciji, kolonizaciji i eksploataciji od crkve/vjerske zajednice.

Ako je, pak, riječ o današnjem trenutku, kojem ću se u analizi najviše posvetiti, i mjestu i značaju koji crkva ima u našem svakodnevnom životu, bez obzira na to jesmo li ateisti/kinje ili vjerujući/e, svjedokinje smo obnavljanja retrogradnih tendencija koje osvajaju sve širi prostor u javnom životu, uvećavaju i učvršćuju svoju moć kroz pozitivno pravo², obrazovanje³, kulturu, i naravno, medije.

I „Svete knjige“ monoteizama i njihova vjerska praksa na temu ženskih ljudskih prava

Ako stavimo u zagrade ono što se u teološkim krugovima naziva „verbalnom inspiracijom“, a to je tvrđenje da su svete knjige neposredni zapisi Božje riječi, pa je svaki psalm, stih ili sura direktna, sveta i neizmjenljiva Božja tvrdnja, u doslovnom smislu objavljena, otkrivena, onda Talmud, Bibliju i Kuran možemo posmatrati i kao istorijske zapise koji pripadaju religijskoj, ali i pravnoj i književnoj tradiciji određenih naroda. Pisane u konkretnim istorijskim situacijama, redigovane u narednih nekoliko stoljeća⁴,

2. Zakon o crkvama i verskim zajednicama, i naravno novi Ustav Srbije, donesen 2006. godine.

3. Ponovno uvođenje vjeronauke u škole i vraćanje Bogoslovske fakulteta u sastav Univerziteta u Beogradu čime se direktno kršio Statut Univerziteta.

4. Mišel Onfre (Michel Onfray) govori o „dvadeset i sedam vekova radilišta“ u: *Ateološka rasprava*, Rad, Beograd, 2005, str. 197.

one predstavljaju sliku društva i postojećih društvenih odnosa onoga vremena, koji su, obrevši se u svetoj knjizi, pomjereni u mitsko vrijeme, dobili i nebeski legitimitet. Autoritet koji garantuje opravdanost ondašnjeg *statusa quo*, postao je bezupitan, apsolutan, božanski. Svete knjige monoteističkih religija, judaizma, hrišćanstva i islama, mogu se shvatiti i kao „ovekovečena patrijarhalna ideologija“⁵. „Monoteizam nije izmislio patrijarhat, on ga je zatekao da deluje unutar društva i preuzeo ga je opravdavajući ga: on se upisuje u stvari u onodobnu kulturnu tradiciju i posredstvom proroka, koji su sinovi te kulture, govori patrijarhalnim jezikom. Božanska poruka uokvirena androcentričkom vizijom koju deli zajednica kojoj je poruka upućena, iskazana je, dakle, muškim jezikom. Na taj se način preoblikuje patrijarhat od slučajnog istorijskog stanja u neprevladiv model zasnovan na božanskom autoritetu“⁶.

U cjelini uzev, sva tri monoteizma karakteriše, u glavnim crtama, potpuno podudaran stav prema ženi: ona nije subjekt i ne vrijedi koliko muškarac. Ona je Drugi, naličje, načinjena *od* prvog čeda i *za* njega. Ipak, iako je „drugostvorena“ od rebra Adamovog, prva je u grijehu. Postoji, dakle, razlog njenog podređenog položaja, krivica, prvobitni grijeh koji je inicirala. Seksualizacija krivice, kako bi Onfre (Onfray) rekao. „Muško“ postaje normativ, privilegovan član niza binarnih opozicija koje se uspostavljaju između ova dva pola. Izvor ženske moći stoga mora biti mračan, jer je naslijeđen iz došaptavanja sa zmijom u rajskom vrtu: žena ostaje i nakon izgnanstva opasna, tajnovita, noćna, po Mjesecu upravljena, vječni izvor želje, nagovora, zle misli, krvi i života. Iako sve tri monoteističke objave posjeduju u sebi i egalitaristički i neegalitaristički potencijal, ovaj se prvi, nažalost, najčešće odnosi na nadu u onostrano, na jednakost pred strašnim sudom, dok se život i odnosi u ovom svijetu regulišu u hijerarhijskom ključu.

5. Lidija Radulović, „Učenje veri – konstrukcija rodnih identiteta putem popularizacije pravoslavne teološke literature“ u: *Tradicionalno i savremeno u kulturi Srba*, SANU, Beograd, 2003, str. 26.
6. Gracijela Longoni, „Položaj žene između patrijarhata i religije“, u *Preteći znaci fundamentalizama – feministički odgovori*, Žene u crnom, Beograd, 2006, str. 107.

Jevrejin se svojom svakodnevnom jutarnjom molitvom zahvaljuje Bogu što ga nije stvorio ženom, dok se žena zahvaljuje Bogu zbog toga što ju je načinio po svojoj volji. Njihovu bračnu zajednicu može zaključiti jedino rabin, i njena osnovna funkcija je reproduktivna. Poliginija je opravdana, ali ne i poliandrija, razvod je na raspolaganju suprugu jednostavno uručivanjem pisma otjeranoj supruzi. Žene ne smiju da izučavaju Toru – inače obaveznu za muškarce; njima se ne dozvoljava da sudjeluju u minimalnoj grupi od desetoro potrebnih za molitvu – *minjan* (minimum je deset odraslih muškaraca starijih od trinaest godina); za njih nema izbornosti na administrativne i sudske funkcije; odobreno je da posjeduju ali ne i da upravljaju sopstvenim dobrima, što je dužnost muža.⁷ U ortodoksnim sinagogama one ne učestvuju u bogoslužjenju, a od muškaraca su odvojene pregradom.

Jedini valjani izbor koji ženi nudi hrišćanska crkva (pravoslavna ili katolička), jeste ili potpuna apstinencija ili prokreacija. Prvobitni grijeh koji je Eva navukla na čovječanstvo okajavaju njene kćeri kroz pokornost mužu, ali i porođajne muke koje prate njihovo spasenje na zemlji i njihovu misiju – rađanje djece. Naočiti teolozi, oslanjajući se na mudrost njima omiljenog Filozofa – Aristotela, sasvim su ozbiljno raspravljali o tome ima li uopšte žena dušu. Procijenivši da je nema u istom smislu kao i muškarac, čovjek u pravom i punom smislu te riječi, ali i da je ima u većoj mjeri nego životinje, zaključili su da se ipak ima šta spasiti za vječni život, ostavivši ženi izbor između celibata i materinstva u crkvenom braku. Da bi iskupile taj kolebljivi entitet koji se ipak da nazvati dušom, da bi zaslužile nebo i okajale grijeh prve od njih ali i svoje sopstvene, one će biti ili monahinje, što je poželjnije, ili majke.⁸ Izbor je nešto širi nego u judaizmu i islamu – pravo na celibat i

7. Vidi Onfre, nav. delo, str. 143.

8. 1Rim 7:34: „Koja je neudata brine se za Gospodnje, kako će ugoditi Gospodu, da bude sveta i tijelom i duhom; a koja je udata brine se za ovosvjetsko, kako će ugoditi mužu“; i 1Rim 7:38: „Tako i onaj koji udaje svoju djevojku dobro čini; ali koji ne udaje bolje čini.“

život posvećen Bogu. Sveštenečki poziv za nas ipak nije opcija, jer ženi nije dopušteno „da bude učitelj“.⁹ Žena u javnom prostoru, na mjestu moći, nije nešto što obogotvorena patrijarhalna tradicija može da dopusti.

Ni najmlađa od tri velike monoteističke religije ne nudi ništa „moderniji“, niti bolji položaj za ženu. Kuran je svakako poboljšao katastrofalan položaj žene u odnosu na prethodno stanje koje je postojalo u Arabiji. Među pojedinim plemenima predislamskih Arapa postojala je praksa ubijanja ženske novorođenčadi, koja su se živa zakopavala u pustinji. Kuran pominje i osuđuje ovaj običaj¹⁰. Kada je žensko tijelo u pitanju, ono je u vlasti muškarca kojem pripada i uvijek je dostupno njegovoj potrebi.¹¹ Isključivi seksualni partner žene je njezin muž, naravno, takođe musliman koji može imati i više žena – privilegija koja, što se da pretpostaviti, ne važi i *vice versa*. Međutim, Kuranom se postavljaju ograničenja poliginiji.¹² Ograničenja trpi i do tada najčešće potpuno opravdano nasilje nad ženama.¹³ Nažalost, kako vidimo, ovo ograničenje ne znači i zabranu. Ženu je dozvoljeno udariti u „vaspitne svrhe“ tako da na njenom tijelu ne ostanu tragovi: modrice, rane, lomovi... Ipak je,

9. 1Tim 2:11-15: „Žena neka se uči u miru sa svakom pokornošću;
Ali ženi ne dopuštam da bude učitelj, niti da vlada mužem, nego da bude mirna.
Jer je Adam sazdan prvi, zatim Eva:
I Adam se ne prevari, a žena prevarena postade prestupnica;
Ali će se spasiti rađanjem djece, ako ostanu u vjeri i ljubavi i u svetinji sa čestitošću.“
(Kurziv P. P.)
10. Kuran XVI, 58-59: „I kad se nekome od njih javi da mu se rodila kći, lice mu potamni i postaje potišten, krije se od ljudi zbog *nesreće* koja mu je dojavljena; da li ovako prezren da je zadrži ili da je *u zemlju zarovi*? Kako ružno oni prosuđuju!“
(Kurziv, P. P.)
11. Kuran II, 223: „Žene vaše su njive vaše, i vi njivama vašim prilazite kako hoćete“.
12. Kuran IV, 3: „Ako se bojite da prema ženama sirotama nećete biti pravedni, onda se ženite onim ženama koje su vam dopuštene, *sa po dvije, sa po tri i sa po četiri*. A ako strahujete da nećete pravedni biti, onda samo sa jednom; ili – eto vam onih koje *posjedujete*. Tako ćete se najlakše nepravde sačuvati.“ (Kurziv, P. P.)
13. Kuran IV, 34: „... A one čijih se neposlušnosti pribijavate, vi posavjetujte, a onda se od njih u postelji rastavite, *pa ih i udarite*; a *kad vam postanu poslušne, onda im zulum ne činite!* - Allah je, zaista, uzvišen i velik!“ (Kurziv, P. P.)

Ilustracija iz stripa *Persepolis* Marjane Satrapi: „islamska revolucija“ u Iranu uvodi obavezu nošenja vela

kako vidimo, sveta knjiga propustila da ženu učini i ravnopravnom.¹⁴ Muž (slično kao i u judaizmu) ima ekskluzivno pravo na jednostran razvod prostim saopštavanjem svoje odluke, takozvanim *talakom*. Njime suprug „pušta“ svoju ženu, „razvodi je“.

Obaveza nošenja hidžaba (vela, zara, pokrivača za glavu) ili čadora (pokrivač za cijelo tijelo, burka) za svaku djevojku koja je ušla u pubertet (odnosno, od trenutka dobijanja prve menstruacije) ne nalazi se u Kuranu u jednoznačno obavezujućem obliku, već se i vjernicima i vjericama jednako preporučuje „obaranje pogleda“ i

14. Kuran II, 228: „One imaju isto toliko prava koliko i dužnosti, prema zakonu – samo, muševci imaju prednost pred njima za jedan stepen. - A Allah je silan i mudar.“; onda IV, 34: „Muškarci vode brigu o ženama zato što je Allah dao prednost jednima nad drugima i zato što oni troše imetke svoje. Zbog toga su čestite žene poslušne...“; zatim IV,11: „Allah vam naređuje da od djece vaše – muškom pripadne toliko koliko dvijema ženskima“, (Kurziv, P. P.) i tako dalje...

pokrivanje, s tim što je detaljno navedeno kome se žena smije, a kome ne smije pokazati.¹⁵ Koja su to „stidna mjesta“ koja valja pokriti, ne objašnjava se precizno u Kuranu, već tek u Hadisima – predanjima koja opisuju prorokov život, mnogo kasnije uspostavljenoj vjerskoj tradiciji, i novijim, najčešće fundamentalističkim interpretacijama Kurana.

Ovih nekoliko citata, ma kako taksativno bili navedeni (i svakako ne i u svakom slučaju ili u svim vremenima važeći) daju nam jednu opštu sliku žene koju opisuju, ali što je mnogo bitnije, i – *propisuju* sve tri svete knjige: ona ne vrijedi koliko i muškarac, te joj se stoga ne može prepustiti da sama odlučuje o vlastitom tijelu, životu i sudbini. Izbor pripada drugima, najčešće „glavi“ porodice, koja odlučuje u skladu s ličnim, nacionalnim ili vjerskim interesima. Žena je reproduktorka, čuvarica i prenositeljica tradicionalnih vrijednosti, nikako njihova kreatorica. Njoj ne pripada centralna kategorija subjektiviteta – autonomija – sloboda volje, vjerovatno stoga što je u Edenu „pokazala“ kako se njome umije služiti. Ovo ima vrlo konkretne i dalekosežne posljedice na život žene – kako kroz historiju, tako i danas. Obogotvorena patrijarhalna ideologija vrši presudan uticaj na konstrukciju rodnog identiteta, distribuciju rodnih uloga, položaj žene u društvu i na čitav korpus prava: pravo na slobodu kretanja, misli i izražavanja, glasačko i izborno pravo – pravo da bira i bude birana, na nasljedno pravo, pravo na obrazovanje, na ostvarivanje seksualnih prava koja uključuju i slobodan izbor partnera/ke, bez obzira na njegovu/njenu klasnu, rasnu, vjersku,

15. Kuran XXIV, 30-31: „30. Reci vjernicima neka obore poglede svoje i neka vode brigu o stidnim mjestima svojim; to im je bolje, jer Allah, uistinu, zna ono što oni rade; 31. A reci vjernicama neka obore poglede svoje i neka vode brigu o stidnim mjestima svojim; i neka ne dozvole da se od ukrasa njihovih vidi išta osim onoga što je ionako spoljašnje, i neka vela svoja spuste na grudi svoje; neka ukrase svoje ne pokazuju drugima, to mogu samo muževima svojim, ili očevima svojim, ili očevima muževa svojih, ili sinovima svojim, ili sinovima muževa svojih, ili braći svojoj ili sinovima braće svoje, ili sinovima sestara svojih, ili prijateljicama svojim, ili robinjama svojim, ili muškarcima kojima nisu potrebne žene, ili djeci koja još ne znaju koja su stidna mjesta žena; i neka ne udaraju nogama svojim da bi se čuo zveket nakita njihova koji pokrivaju. I svi se Allahu pokajte, o vjernici, da biste postigli ono što želite“.

nacionalnu ili bilo koju drugu pripadnost, reproduktivna prava – prava da, bez obzira na bračni status, odlučuje da li će, kada i sa kim imati djecu, dostupnost zdravstvene zaštite, uslugâ i informisanost o njima... Riječju, utiče na sve aspekte svakodnevnog života žene, bilo da pripadaju privatnoj, bilo javnoj sferi.

II

Manipulacija religijom u političke svrhe – udar na ženska ljudska prava

Prava koja su žene ne tako davno osvojile za sebe plod su dugih i predanih napora feminističkog pokreta koji je insistirao na konstruisanom i kulturno uslovljenom karakteru rodnih uloga i porijeklu rodne diskriminacije, zahtijevajući ravnopravnost svih žena i muškaraca i insistirajući na univerzalnosti osnovnih ljudskih prava, mogućnosti i sloboda. Postignuća ovog pokreta danas se, makar u onom dijelu svijeta koji se obično naziva „Zapadom“, mahom podrazumijevaju, dok se njegova istorija i mjesto koje mu u istoriji pripada, najčešće relativizuju, marginalizuju ili predaju zaboravu. Treba pamtiti da nije uvijek bilo ovako kako je, jer tako ne mora i da ostane. Treba pamtiti kako je bilo, da bi nam to dalo znanje i snagu da idemo dalje u ostvarivanju jednakopravnosti za sve. Imajmo na umu upozorenje, odveć aktuelno i živo, osnivačice WLUML-a¹⁶ Marieme Heli-Lukas (Marie-Aimée Hélie-Lucas), koje je izgovorila i prilikom njenog prošlogodišnjeg boravka u Beogradu, da su potrebne godine da se prava steknu, i samo trenutak da se izgube. Ona to ilustruje na primjeru svoje domovine – Alžira, koji je nakon političke represije i jačanja fundamentalističkih pokreta (1984) bila prinuđena da napusti. Tvrde fundamentalističke struje karakterišu sve tri pomenute religije čime se promovišu u globalni fenomen koji predstavlja ozbiljnu prijetnju demokratskim porecima širom svijeta i djeluje u pravcu ugrožavanja ljudskih, a posebno ženskih ljudskih prava.

16. Women Living Under Muslim Laws – međunarodna mreža solidarnosti Žena koje žive pod muslimanskim zakonima.

Priroda političko-religijske interakcije vrlo je složena. Čini se da se najviše tiče pitanja legitimiteta i sistema vrijednosti koji pripada određenoj zajednici. „Političke tradicije pretpostavljaju vrednosna opredeljenja i tumačenje značenja kolektivnog udruživanja. U onoj meri u kojoj su ovi elementi takođe propisani u *verskim* tradicijama, postaje jasno da je religijsko-politički sistem ujedinjena mreža i da elementi u religijskoj sferi i oni u političkoj sferi teže da se međusobno pojačavaju. Kada između ove dve sfere postoji kompatibilnost, promovise se stabilnost. Kada između ove dve sfere postoji napetost, politički sistem ima probleme sa legitimizacijom i rezultat je socijalna anomija, destabilizacija i potencijal za društveni haos... To kazati sugerise da je politika prožeta religijom, a religija politikom“.¹⁷ Religija, s jedne strane, nudi legitimitet koji za sebe tvrdi da je od boga, dakle, apsolutan. Nijedan državni poredak, političko načelo ili ustrojstvo nikada se nisu mogli podići tako snažnim zaleđem i potpunim opravdanjem.

S druge strane, da li uopšte postoji institucionalizovana vjera koja nema nikakvih pretenzija prema „ovosvjetskom carstvu“ i političkoj moći u njemu? Nisu li za svaku od religija božji zakoni iznad ljudskih, koji bi po njima trebalo da se ravnaju? Ne čudi, stoga, stara kao svijet, „prirodna“ bliskost, nekad čak i jednost, svjetovne i duhovne vlasti. Mi, međutim, smatramo jednim od najbitnijih civilizacijskih postignuća ono koje je otvorilo vrata modernom dobu, a to je upravo razdvajanje svjetovne i duhovne vlasti i definisanje sfera njihovog djelovanja kroz građanske ustave sekularnih država. „Nastala kao rezultat pobjede razuma, odnosno napuštanja božanske i usvajanja racionalne, iskustvene, kritičke interpretacije sveta, sekularizacija kao princip uređenja društva i države predstavlja onu graničnu crtu koja moderno doba razdvaja od premodernog i bez kojeg je danas demokratski poredak nezamisliv“.¹⁸

17. Sabrina P. Ramet, *Religija i politika u vremenu promene*, Centar za ženske studije i istraživanja roda i Rekonstrukcija ženski fond, Beograd, 2006, str. 212.

18. Olga Popović-Obradović, „Crkva, nacija, država – Srpska Pravoslavna Crkva i tranzicija u Srbiji“, *Preteći znaci fundamentalizama – feministički odgovori*, str. 55-56.

Iako se čini da je koncept depolitizovane vjere i potpuno sekularne države još uvijek daleka utopija, ništa nas ne amnestira od permanentnih i nepokolebljivih napora za njenim ostvarivanjem, jer je to jedini mogući okvir unutar kojeg je ostvariva jednakopravnost nevjerujućih i vjerujućih, i svih vjerujućih međusobno – nenasilna koegzistencija ateista/kinja i vjernika/ca koji pripadaju najrazličitijim vjerskim zajednicama, a što im omogućava upravo sekularna država koja ih međusobno ne diskriminiše. „Sekularizam ne znači odsustvo vere kao takve, već odsustvo diskriminacije na osnovu religije“.¹⁹ Utoliko, biti protiv politike crkve/vjerske zajednice ne znači biti protiv religije ili određene kulture kao takve, iako je ova sofisticirana uspostavljena jednakost glavna strategija u argumentaciji svih fundamentalista.

Jedno od najjezgrovitijih određenja fundamentalizma dao je Šmuel Ejzenštat (Shmuel N. Eisenstadt), koji kaže da je fundamentalizam „verska i politička praksa i ideologija, čija je glavna karakteristika isključivost prema drugim religijama i pogledima na svet, i to pod izgovorom vraćanja na osnovne istine i praksu neke religije, a obeležen je i zahtevom da se javni i politički život reguliše u skladu sa rigidno tumačenim verskim normama“.²⁰ Tvrdeći da je jedino njihova verzija religije istinita, fundamentalisti žele nametnuti bespogovornu i isključivu interpretaciju vjere koja treba da postane obavezujuća za sve građane/ke tako što će biti inkorporirana u pozitivno pravo države. Vjerski fundamentalizam nije religiozni već politički pokret koji manipuliše religijom i zloupotrebljava je u cilju dobijanja političke moći. To je fenomen modernog doba koji nastoji da obnovi konzervativnu vjersku tradiciju i reguliše sve dimenzije života ukinuvši laički karakter države i sekularni karakter društva. „Obnova“ na koju se pozivaju, predstavlja, Hobsbaumovom (Hobsbawm) terminologijom govoreći – izmišljanje tradicije –

19. Rohini P.H., „Borba protiv komunalizma: definišimo našu pozitivnu alternativu“, *Preteći znaci fundamentalizama – feministički odgovori*, str. 33.

20. Šmuel N. Ejzenštat, „Pojam fundamentalizma i neke njegove karakteristike“, *Preteći znaci fundamentalizama – feministički odgovori*, str. 7.

konstruisanje mitskih početaka o kojima ne možemo imati nikakvih pouzdanih saznanja.

Prvi pokret koji je sebe deklarirao na ovaj način bio je protestantski, dakle hrišćanski, a nastao je u Americi krajem XIX i početkom XX vijeka. Gotovo istovremeno javlja se i jevrejski fundamentalizam u Istočnoj Evropi, u Mađarskoj, a nakon osnivanja izraelske države (1948) razvija se i u Izraelu, kao i u jevrejskoj zajednici u SAD-u. Islamski fundamentalizam vuče svoje korijene iz pokreta vehabija i iz Mahdijevog režima u Sudanu u XIX vijeku, a ušao je na velika vrata na svjetsku političku scenu Islamskom revolucijom u Iranu i dolaskom ajatolaha Homeinija (Homeini) na vlast 1979. godine.

Fundamentalizmi imaju korijene u konzervativnim vjerskim tradicijama monoteističkih religija, ali se razlikuju od njih time što selektivno prihvataju neke elemente moderne politike,²¹ kao i dostignuća savremene tehnologije (što je strano svakom konzervativizmu). Zajednički im je fanatizam i nebiranje sredstava za postizanje i očuvanje moći i svjetovne vlasti. Duga tradicija tolikog broja jedinih, isključivih, božjom voljom objavljenih istina koje odriču svaku mogućnost pluralizma, dakle istovremenog postojanja mnoštva objašnjenja smisla i životnih formi,²² ne može a da ne dođe u konflikt. Svoju ljubav prema bližnjem sva tri monoteizma u svom institucionalnom vidu svjedoče kroz stoljeća ratovanja, diskriminacije, progona, mučenja, konvertovanja, pljačkanja i razaranja, kroz nebrojene ljudske žrtve, neugasiva žarišta sukoba, neuspjehe ekumenskih napora... „Nije nam potrebna vera da bismo znali kako je ubijanje pogrešno; vera pre služi da prepoznamo gde se mogu naći legitimni izuzeci od ovog pravila.“²³ Šta može da zahteva

21. Totalitarizam, participativni model, egalitarizam. Posljednja dva koncepta svakako trpe izopačenja kada ih fundamentalisti stavljaju u pogon, pa onda „svi učestvuju“ u progonu neprijatelja, aktivni su kao propagatori/ke „fundamentalne istine“; „jednaki/e“ su u dodjeljenim ulogama koje su hijerarhizovane, itd... Navedeno prema predavanju Lina Veljaka održanom 2. VI 2006. na seminaru *Preteći znaci fundamentalizama – feministički odgovori*, u Sijarinskoj banji, u organizaciji Žena u crnom.

22. Kako u svojoj studiji o fundamentalizmu pluralizam određuje Klaus Kincler: *Verski fundamentalizam*, Clio, Beograd, 2002, str. 20.

23. Mark Jirgensmajer, navedeno prema: Sabrina P. Ramet, str. 211.

božansku legitimaciju? Samo ono što nije moglo dobiti ljudsku, odnosno ono što nije u skladu sa zdravim razumom već je drugo od njega – ono – iz krajnje pragmatičnih razloga posvećeno – „iznad“.

Bez pretenzija da se ozbiljnije posvetim potpunijoj analizi fenomena fundamentalizma, zadržaću se samo na njegovim osnovnim crtama, onome što je zajedničko svim fundamentalizmima, a to su posljedice koje fundamentalistički zahtjevi, kad imamo tu nesreću da se ostvare, imaju na prava žena i njihov položaj u ovako restrukturiranom društvu. Interesantno je ukratko navesti na koliko se sve različitih načina, upravo kada se poziva na istu svetu knjigu, vrši selekcija tih „osnovnih fundamenata vjere“ koja pretenduje na univerzalnost, odnosno koliko se sve „jedinih istina“ kojima bismo se svi/e morali povinovati, može iščitati iz iste knjige.

Ovo je najočitiije u slučaju islama gdje se sprovodi čitav spektar različitih praksi koje se sve pozivaju na Kuran i legitimišu preko njega. Marieme Heli-Lukas navodi razlike u „represiji koju trpe i pravima koja uživaju“ žene u različitim zemljama u kojima su na snazi šerijatski zakoni. Navešću (prema izvještajima WLUMML-a) samo neke oblike pravno legitimisanog nasilja koje žene trpe u pojedinim muslimanskim zemljama: obrezivanje djevojčica, tzv. genitalna mutilacija/obogaljivanje djevojčica ili ekscizija²⁴ – koje se praktikuje u Egiptu, Somaliji, Sudanu; jednostrano i usmeno izražavanje talaka, kao što je to slučaj u Indiji; žensko pravo glasa biva delegirano muškarcima – kao što je to bio slučaj u Alžiru; „zina“²⁵ se kažnjava javnim bičevanjem, novčanom kaznom, kaznom zatvora ili kamenovanjem na smrt – Pakistan; nemogućnost da se silovatelju izrekne maksimalna kazna ako ne postoji svjedočanstvo „četvorice odraslih muškaraca muslimana sa dobrom reputacijom“ – takođe Pakistan; kažnjavanje žena zbog „neislamskog ponašanja“ kao što je smijanje na ulici ili zbog pramena kose koji je izvirio ispod

24. Odsijecanje klitorisa djevojčicama/resekcija kapica klitorisa – obred inicijacije kojima se djevojčica uvodi u zajednicu zrelih, polno definisanih članova zajednice.

O tome detaljnije videti dodatak 4 u ovoj knjizi. (Prim. prir.).

25. Preljuba, svaki vid vanbračnog seksa.

hidžaba – kao što je slučaj u Iranu; prisilna kontracepcija, abortus i sterilizacija – Bangladeš; žene nemaju pravo da voze – Saudijska Arabija, nemaju pravo da napuste zemlju bez pismene dozvole svojih očeva/muževa – Iran i Saudijska Arabija; itd...

Nasuprot tome, u različitim muslimanskim zemljama žene uživaju i različita prava: pravo glasa na svim nivoima – kao u većini muslimanskih zemalja; pravo na izbor supruga – u zemljama u kojima vlada Hanifi škola; zabrana poligamije i pravo na razvod i starateljstvo nad djecom nakon razvoda – u Tunisu; itd... Važno je istaći da nijedan od zakona koji ugrožavaju ženska ljudska prava ne postoji u *svim* muslimanskim zemljama, već da se svi pozivaju na islam. Ogromna raznolikost i kompleksnost koja karakteriše muslimanski svijet uslovljava i različite kulturne obrasce u različitim djelovima svijeta. Fundamentalisti, naprotiv, nastoje da nametnu nekakav univerzalan, monolitan i isključiv „muslimanski identitet“, „ispravan muslimanski način života“.

Jednovremeno sa simplifikacijom, dehumanizacijom i demonizacijom „drugih“, događa se i simplifikacija vlastitog identiteta, njegova deifikacija i autoviktimizacija koja poziva na osvetu, naravno nikako slučajno. „Ne postoji nešto kao što je jednoobrazan muslimanski svet, niti jedinstven islamski zakon (šerijatski zakon) koji se svuda primenjuje, te stoga žene u muslimanskim društvima žive veoma različite živote, a represija koju trpe i prava koja uživaju su različita. ...Sama ova različitost je dovoljna da se ospori fundamentalistička ideologija muslimanskog identiteta, kao uverenja, načina života, pravila ponašanja, 'kulture' koja treba da određuje život tzv. muslimana/ki u čitavom svetu. ...Pojam jednoobraznog muslimanskog sveta je pogrešan i nametnut pojam“.²⁶ Konstrukcija mita o homogenoj vjerskoj zajednici (što nekad implicira i mit o homogenoj naciji, kulturi, itd.), kao i konstrukcija vjerskog identiteta koji se nudi kao jedini prihvatljiv, jedini „pravi“ i „istinski“, karakterišu politiku

26. Marieme Heli-Lukas, „Iz kog si ti plemena? Ženska borba i konstrukcija muslimanskog identiteta“, *Preteći znaci fundamentalizama – feministički odgovori*, str. 116-117.

svakog fundamentalizma. Isto tako, fundamentalistički zahtjevi za očuvanjem „kulturnih razlika“ zloupotrebljavaju terminologiju ljudskih prava, i pod ovim „ljudskopravaškim terminološkim plaštom“ nastoje progurati niz diskriminirajućih praksi.

U Izraelu su svi zakoni²⁷ koji se tiču braka, rađanja, razvoda i sahranjivanja u nadležnosti vjerskih vođa. „Inkorporiranje religioznih zakona u pozitivni zakon izraelske države znači zapravo da se potčinjenost žena razume kao osnovna postavka izraelskog društva, važnija od univerzalnih ljudskih prava“.²⁸ Monopol nad brakom i razvodom je u rukama rabina,²⁹ a „Jevrejka ne može da ostvari razvod bez pristanka njenog supruga čak ni ako je on nasilan, ako je u zatvoru, ima problema sa mentalnim zdravljem, ili je nestao, a nema dokaza o njegovoj smrti“.³⁰ Sloboda žene je, kako vidimo, ovim zakonima ozbiljno ugrožena, ona sama predata na milost i nemilost muževljevoj volji, potpuno svedena na ulogu supruge, majke i odgajivačice, i striktno ograničena na privatnu sferu. Iako stepen slobode i nezavisnosti žene u jevrejskim zajednicama, kao uostalom i u svim ostalim, varira od jedne zajednice do druge i zavisi prije svega i od njene klasne pripadnosti, žena je ipak nesumnjivo i višestruko diskriminirana. Situacija u Izraelu tipična je za svaku teokratiju i predstavlja logičan rezultat popuštanja klerikalnim pritiscima i pravljenja kompromisa s militantnim fundamentalističkim snagama.

Kada su u pitanju hrišćanski fundamentalizmi, pomenuću samo praksu katoličke i Srpske pravoslavne crkve. I jednu i drugu crkvu karakteriše njihovo nastojanje da se nametnu kao vrhovni moralni arbitri u oblasti seksualnih i reproduktivnih prava žena, i da nametnu svoje etičke uzuse cjelokupnom građanstvu kroz uticaj koji vrše na zakonodavstvo.³¹ Crkva uspeva da se izbori za učešće sveštenih lica

27. Zakoni su doneseni 1951. godine, a prema sporazumu iz 1947. sklopljenom između sekularista i vjerskih vođa, poznatom kao *Status quo*.

28. Tikva Honig-Parnas, „Jevrejski fundamentalizam i represije nad ženama u jevrejsko-kcionističkoj državi“, *Preteći znaci fundamentalizama – feministički odgovori*, str. 41.

29. Kao što sam već napomenula, žena ne može postati svešteno lice – rabinka.

30. Honig-Parnas, str. 40.

31. Misli se na zakon o crkvama i verskim zajednicama, i naravno na Ustav Srbije. To je ozbiljna i široka tema u čiju se analizu ovdje nažalost ne mogu upuštati.

u državnim tijelima i institucijama koje nemaju nikakve veze sa sferom religioznosti, kao i za učešće u obrazovanju i uticaj u kulturi, zastupljenost u medijskom prostoru, itd.³²

Zajednički za obje crkve je stav koji zauzimaju prema seksualnosti koja po njima ima isključivo prokreativnu funkciju, te je po tome bilo koji seksualni odnos koji za cilj nema rađanje djece – blud. „Potencijal seksualnosti odvojene od rađanja, znači čista seksualnost, nepomućena seksualnost, to je apsolutno zlo“.³³ Iz ovog naravno slijedi anatemiisanje istopolnih zajednica koje znače život u smrtnom grijehu. Bolnu potvrdu ovog stava imali smo prilike da vidimo u pokušaju organizovanja Parade ponosa u Beogradu 2001. godine, kada su navijači nadahnuti duhom „svetosavlja“, skinsi, pripadnici fašističkih organizacija *Obraz* i *Krv* i čast, kao i drugi uzoriti branitelji pravoslavnih vrijednosti i vrlina, predvođeni sveštenikom Žarkom Gavrilovićem, demonstrirali ljubav prema bližnjem tako što su pretukli na desetine LGBT osoba u centru grada, od kojih je njih četrdeset zadobilo teške povrede.³⁴

Objema „sestrinskim“ crkvama zajednički je i stav prema abortusu, kao jednom od osnovnih ženskih ljudskih prava. Kao što sam već rekla, kontrola nad ženskim tijelom i seksualnošću jedna je od najsnažnijih poluga patrijarhata i jedno od najmoćnijih sredstava njegovog održanja i osnaženja. Polaganje prava na žensko tijelo i reduciranje žene na ulogu rađalice, reproduktorke sistema koji je diskriminiše, opšte je mjesto većine propovijedi upućenih ženi. Marija Ladi Londono (Maria Ladi Londono) u svom predlogu neotuđivih seksualnih prava žena naglašava: „Ako naše telo ne pripada nama, život je promašen!“ Upravo na njega obnovitelji izvorne hrišćanske vjere polažu pravo. Ono pripada prevashodno zajednici (vjerskoj, nacionalnoj, porodičnoj) čijim interesima treba da služi, pa tek onda ženi samoj. Fetus se izjednačava s ljudskim bićem, pa se tom logikom žene koje abortiraju proglašavaju ubicama, tzv.

32. Pomenuću samo učešće crkvenih velikodostojnika u srpskom pregovaračkom timu za Kosovo, upravnom odboru RTS-a, radiodifuznom savetu, prosvetnom savetu...

33. Onfre, str. 140.

34. Navedeno prema pisnju lista *Danas*, 10. septembar 2004.

utrobnim čedomorkama. Ovakvo „ubistvo“ se kvalifikuje kao gore od ubistva rođenih i/li odraslih ljudi koji, kako se navodi, imaju priliku da se brane, dok bespomoćni fetus to nije u stanju. I u ovogodišnjoj božićnoj poslanici patrijarh Pavle ne propušta da se obrati sebičnim čedomorkama: „Najveći previd činimo u vezi sa čedomorstvom, jer nećemo da priznamo da je to greh ubistva deteta, motivisan sebičnošću nedostojnih roditelja. To je najgnusnije ubistvo, odbijanje blagoslova Božjeg i uskraćivanje prava na život novoj ličnosti. Još nerođeno dete nije bezimni zametak, fetus; to je čovek – duša živa”. Interesantno je da se gotovo nikakva pažnja ne pridaje fetusu u slučaju spontanih pobačaja, i u tom slučaju ne govori se o smrti ljudskog bića. Insistira se na egoizmu koji krasí savremenu ženu koja se pežorativno naziva emancipovanom, kao i na usađivanju osjećaja krivice i smrtnog grijeha. Konkretna situacija u kojoj se nalazi žena kada donosi uvijek tešku odluku o abortusu, crkvene velikodostojnike ne zanima. Uticaj socijalnog i ekonomskog faktora, jednostavno se proglašava sebičnošću i kao takav osuđuje. Nastojanja crkve da prema svojim stavovima reguliše prava koja ženi pripadaju kao slobodnoj građanki našla su izraz u inicijativama crkve da se abortus zabrani ili da se dozvoli samo u određenim slučajevima.³⁵ Jako je važno istaći da statistike pokazuju da se broj abortusa ne smanjuje ukoliko se abortus učini nelegalnim, već da je jedini rezultat koji se postiže kriminalizacijom abortusa ugrožavanje zdravlja žene. Takođe, pokrenute su inicijative za pravo na prigovor savjesti na koje se mogu pozivati ginekolozi/škinje i medicinsko osoblje ako iz etičkih razloga ne žele da izvrše abortus. Ovo pravo je u Hrvatskoj zaštićeno zakonom.

Pomenuću još samo povratak vjeronauke u škole koji je obavljen i u Hrvatskoj, neposredno po Tuđmanovom dolasku na vlast 1990, i u Srbiji dvanaest godina kasnije – 2002. godine. Na nastavni program vjeronauke u Srbiji ministarstvo prosvete nema nikakvog uticaja, kao što nema ni učešća u njegovom formiranju (a teško i da bi mogao imati

35. Kada je ugroženo zdravlje žene; kada je dijagnostifikovana malformacija ploda; ako je trudnoća posljedica silovanja ili incesta – što je slučaj u Poljskoj u kojoj je katolička crkva uspjela da kriminalizuje abortus i učini ga nelegalnim.

jer je u koliziji sa, na primer nastavnim programom biologije: teorija evolucije vs. kreacionizam). Ni sam nastavni program, niti njegova realizacija ne prolaze nikakvu proceduru evaluacije, bar ne za to nadležnog ministarstva. Vjeroučitelji/ke nemaju isti status kao ostali prosvetni radnici/e i ne odgovaraju direktoru/ki škole, već sveštenom licu. Vjeronauka u školama etablirala se kao potpuno paralelna i nezavisna institucija u instituciji nad kojom država nema nikakvu kontrolu. Nastava vjeronauke promovise „idealni model“ žene koju krasi tipično „ženske“ vrline kao što su pokornost, požrtvovanost, brižnost, koje su sve objedinjene u onoj vrhovnoj – materinstvu – koje je misija žene i put njenog spasenja. Pored knjiga koje se koriste kao udžbenici u nastavi vjeronauke, postoji čitav, moglo bi se skoro reći, žanr popularne vjerske literature koji nastoji da definiše osnovne smjernice u konstrukciji rodni identiteta³⁶ koji su, da li je potrebno napomenuti, krajnje patrijarhalni i proizvod su mračne retradicionalizacije našeg društva koja se predstavlja kao jedini odgovor na krizu vrijednosnog sistema i krizu društva u cjelini.

III

Alternative

Spektar borbi za očuvanje i promovisanje ženskih ljudskih prava koja su ugrožena djelovanjem fundamentalističkih snaga, kreće se od napora feminističke teologije do potpuno sekularnog pristupa ljudskim pravima.

Glavna strategija borbe feminističkih teološkinja i reformskih snaga u teologiji/ama je reinterpretacija svetih knjiga u egalitarnom duhu. U svakoj Objavi nalaze se, kako egalitarni, tako i diskriminirajući elementi, s tim što se kako kroz istoriju, tako

36. Pogledati niz publikacija koje na popularan način nastoje približiti „učenje veri“ u tom smislu najčešće jako slabo informisanim ili potpuno nepismenim vjernicima/vjericama: *Šta sve treba da zna svaka pravoslavna devojčica* i *Šta sve treba da zna svaki pravoslavni dečak*; onda letke koji se tiču raznih „problematičnih“ tema kao što su: sekte, novi nastavni programi, devstvenost, рок-ен-рол музика, internet, itd., a koje izdaju crkve, manastiri, sestrinstva, itd.; pogledati npr. letke koje izdaje sestrinstvo manastira Sv. Stefana, Lipovac: *Blagovesnik – Despot Stefan*, itd.

i kroz zakone koje donose fundamentalisti koji su se domogli vlasti, uvijek aktuelizira upravo neegalitaristički potencijal svetih spisa, a sve u svrhu kontrole, naravno najčešće žena, ali i svih marginalizovanih grupa uopšte, svih „drugih“. Ističući da u Kuranu (a isto se sa sigurnošću može tvrditi i za Talmud i za Bibliju) postoji tenzija između egalitarističkog stava po kojem se vjericima/ama prosuđuje samo prema njihovim zaslugama, i neegalitarističkog koji određuje različite uloge za muškarce i za žene, Karla M. Obermejer (Carla M. Obermeyer) navodi da tradicionalne interpretacije naglašavaju one djelove vjerskih spisa koji vrednuju žene niže nego muškarce i koriste ih da bi definisali podređenu ulogu žena nasuprot interpretaciji feminističkih teološkinja i reformista koji tvrde da postoji jedan suštinski egalitaristički etos u islamu koji su deformisale patrijarhalne snage.³⁷ Religiozne zagovornice ženskih ljudskih prava ne pokušavaju da monopolizuju oblast ljudskih prava, one sklapaju saveze sa sekularistima/kinjama.³⁸

Na drugom kraju spektra nalaze se ženske mreže i grupe koje ne smatraju raspravu o vjeri glavnom strategijom za društvenu promjenu. Kritikujući konzervativne ili nečovječne zakone i prakse one osuđuju kršenje ženskih ljudskih prava nezavisno od toga da li se ona opravdavaju na lokalnom, nacionalnom ili međunarodnom planu referiranjem na religiju.³⁹ Smatraju da se ženska ljudska prava mogu izboriti, očuvati ili reafirmisati jedino permanentnim protivljenjem teokratizaciji države, insistiranjem na sekularnom karakteru društva i jačanjem globalnih ženskih mreža protiv fundamentalizma.⁴⁰

37. Carla Makhoulf Obermeyer, „Reproduktivna prava u islamu“, *Žene, zdravlje, razoružanje*, Žene u crnom, Beograd, 2003, str. 100-101.

38. Kako navodi Marieme Heli-Lukas u tumačenju postignuća feminističke teologije i njene razlike u odnosu na fundamentalističku praksu. Heli-Lukas, str. 119. U istom su smjeru upravljena i nastojanja Pokreta katolkinja za pravo na izbor koje se bore za depenalizaciju i legalizaciju abortusa, kao i teološko učenje koje priznaje moralnu validnost donijetih odluka na planu reproduktivne sposobnosti, oslobađajući žene od krivice i onda kada odluče da abortiraju.

39. Heli-Lukas, 119.

40. Navedeno prema: Staša Zajović, „Fundamentalizam i rodni poredak“, *Preteći znaci fundamentalizama – feministički odgovori*, str. 141.